

A RÁDAY GYŰJTEMÉNY ÉVKÖNYVE

VI.

5226

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000689225

Budapest, 1989.

Adalékok iktári Bethlen Péter peregrinációja történetéhez

1. IDŐSB BETHLEN ISTVÁN LEVELEI
1625–1628

Közlő: *Monok István*

„Az grótnak nem használa az peregrinatio; corrupáltatván erkölcse, semmirekellő emberré lött vala, nem mint az bátyja, ifiabb gróf Bethlen István ...”¹

Kemény Jánosnak – ki maga is szerette volna elkísérni Pétert útjára² – igaza volt; a fennmaradt számos dokumentum tanúsága sem más Bethlen Péterre nézve. Becses érték azonban a peregrinációval kapcsolatos forrásanyag a művelődéstörténetírás számára.³

Bethlen István kisebbik fia (1609–1646) külföldi tanulmányútjára fényes kísérettel s felszerelésel⁴ indult Gyulafehérvárról, miután a peregrináció vezetői, Kornis Mihály (ki ott volt ifj. Bethlen István kíséretében is)⁵ és Tölcseki István kézhez kapták a fejedelem instrukcióját,⁶ továbbá részt vettek az út szerencsés lefolyásáért Czeglédi János által tartott istentiszteleten⁷.

1625. április 1-én indultak tovább Kassáról⁸ (nem tudjuk pontosan, hogy mikor értek oda), s Lőcse, Boroszló, Berlin útvonalon haladva jutottak az Odera menti Frankfurtba.⁹

Az itt eltöltött egy évre közvetlen forrásunk nincsen, csak azt tudjuk, hogy Batlhasar Frisowitz Bethlen Péternek ajánlotta egy beszédét: „De virtute principis.”¹⁰

1626. június végén indulhattak Leydenbe,¹¹ ahol július 25-én irakoztak be az egyetemre.¹² Itteni életüket viszonylag jól ismerjük, s ebből igazolódik Kemény János bírálata:¹³ a levelezés központi témája az, hogy Péter nem akar tanulni, nem hallgat nevelőire, még a német és francia nyelvet sem tanulja.¹⁴ Az apa, Bethlen István, még a két kísérőt, Kornist és Tölcsekit is megvádolta, hogy elrontják fiát,¹⁵ aki sietve tovább akart menni a leydeni egyetemről.

1627 nyarán a fejedelem és Bethlen István új kísérőket választott Péter mellé, Cseffei László, Belső-Szolnok vármegye főispánja,¹⁶ Bornemissza Ferenc¹⁷ és Pálóczy Horváth János¹⁸ személyében.¹⁹

Cseffeiék Kassán át – itt csatlakozott Pálóczy Horváth hozzájuk²⁰ – Lőcsét és Pozsonyt érintve Bécsbe mentek; Pozsonyban Pázmány Pétertől, Bécsben II. Ferdinándtól ajánló levelet kértek Bethlen Péter számára a királyi udvarokba és a pápához.²¹

Bécsből Prágán és Berlingen át Hamburga értek.²² December 10-én már Leydenben voltak, ahol találkoztak Bethlen Péterrel.²³ Tölcseki István, Daniel János és Bethlen János Leydenben maradt,²⁴ Cseffeiék pedig az ifjú gróffal továbbindultak. Bedán és Antwerpenen át Brüsszelbe mentek, ahol Izabella főhercegnő fogadta őket,²⁵ majd Ostende-ből áthajóztak Angliába. I. Károly Londonban rendezett fogadást tiszteletükre,²⁶ ezután felkeresték az ősi egyetemi várost, Oxfordot.²⁷

1628. március 22-én elhajóztak Angliából. A csatornán olyan látványban volt részük, amit kevés magyar ember élt meg akkoriban: tengeri útközetet láttak; Cseffei igyekezett is rögtön papírra vetni élményeit, s a látottakat, az érintett helyeken hallott történeteket, aktuális hadi eseményeket, s minden, számára érdekes és új dolgot megírt anyjának és Monostorszegi Kun Istvánnak.²⁸

Calais-ben kötöttek ki, onnan Párizsba utaztak,²⁹ ahol Péter és kísérete találkozott XIII. Lajos királlyal és Richelieu kardinálissal.³⁰ Aztán ismét egy olyan kaland következett, amit a mai szemlélő talán joggal furcsáll: egy katonai táborba mentek, s végignézték „Rupella” (La Rochelle) ostromát, mely várost azért vívott a király, mert lakói hugenották voltak és angol segítséget kértek.³¹

Felvetődött egy spanyolországi út lehetősége is; a fejedelem a pénzt el is küldte a költségek fedezésére,³² de mégis inkább Toulouse-on és Marseille-en át Olaszországba utaztak, Firenzébe, hol a herceg,³³ s Rómába, hol a pápa fogadta őket.³⁴

Érdemes megszakítani itt a peregrináció állomásainak sorolását, mert felvetődik egy olyan kérdés, amellyel kapcsolatban rövid vita is volt a szakirodalomban.³⁵

Katolizált-e Bethlen Péter Rómában? A református hit elhagyásának gondolata fel kellett, hogy merüljön, különben nem írta volna Bethlen István Kornisnak (1627. május 31.), hogy több ember szóba került, aki Péter után menne kísérőül, de nem találtak senkit, „hanem kételenség alatt, mivel az idő ennyire eltelék ím Doctor Schultetival indultunk tractába urunk őfelsége kegyelmes tetszéséből, ha felvállalná, mivel igen fő deák s fő orator mind németül, s mind deákul, őfelőle nem is gondolkodhatom, hogy a pápista vallásra igyekeznek fiamat hajlítani...”. 1627. augusztus 26-i levelében pedig: „Az minémű keresztyén vallásban az Ur Isten engem megvilágosított, s meg nyugotott, attól eltéríteni semmi utakon módokon ne mérésejled jó öcsém Kornis uram; mert jobb most idején megírnom, hogy bezzeg kegyelmed is nem öröme jőne haza úgy, kitől az Ur Isten fiáért megoltalmazzon mind kegyelmedet s mind minket.”³⁶ Lehetséges tehát, hogy Kornis – ki katolikus volt – megpróbálta rávenni a vallásváltásra Pétert.

Még két forrásról tudunk e kérdésre vonatkozóan, amit sem Florio Banfi, sem Herepei János nem idéz. Az egyik VIII. Orbán pápa fogadási naplója,³⁷ a másik egy prédikáció Bethlen Péter temetésén 1646-ban – ez utóbbi beszél arról, hogy Péter a pápval hitbéli kérdésekről is szót váltott, de azt állítja, hogy megmaradt református hitében (azt hisszük, ha nem így lett volna, akkor sem lenne a temetési beszédben más, bár akkor talán nem tért volna ki e kérdésre a prédikáció szerzője).³⁸

E rövid – de talán érdekes – kitérő után kövessük tovább Bethlen Péter peregrinációja útvonalát. Rómából Padova volt az útirány – itt lemaradt a kíséretből Pálóczi Horváth János, s az itteni egyetemen folytatta tanulmányait.³⁹ A többiek Velencébe mentek, ahol több mint egy hónapot időztek,⁴⁰ majd Bazel, Strassburg és Bécs érintésével hazatértek.⁴¹

Bethlen Péter nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket; pedig itthon is (még indulásuk előtt) Váradon, a kor egyik legjobbnak tartott iskolájában tanult.⁴² A hosszú peregrináció alatt még a meglátogatott országok nyelvét sem tanulta meg.

Élete további szakaszában közéleti pályán maradt, Hunyad és Máramaros vármegyék főispánja volt. 1646. augusztus 3-án halt meg. A temetésén elmondott beszédeket Szenci Kertész Ábrahám adta ki 1646-ban.⁴³

1. *Kemény János önéletrása* (szerk. V. WINDISCH Éva). Bp. 1980. 52–53. (Továbbiakban *Kemény János* 1980.)
2. Uo. 52.: „Míthogy pedig nékem természeti hajlandóságom vala az peregrináláshoz, az fejedelem felküldvén Bethlen Pétert, a Gróf öccsét, az öreg Bethlen István kisebb fiát az Imperiumban, Galliában, Rómában peregrinálni, azzal én is el akarok vala menni ...”
3. Bethlen Péter peregrinációjának történetét részletesen megírta LUKINICH Imre *Századok* (a továbbiakban *Sz*) 1911. 441–446; ugyanez megjelent a budapesti VIII. kerületi Állami Főgimnázium 1912/13. évi értesítőjében. Bp. 1913. 43–64. és a *Nagyenyedi Album*. Szerk.: LUKINICH Imre. Bp. 1926. 79–100. (A továbbiakban LUKINICH 1926. – mindig e kötet oldalszámait adjuk.) A peregrináció tömör leírását adja HEREPEI János (*Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. III. Szerk. KESERŰ Bálint – a továbbiakban *Adattár*) Bp.–Szeged 1971. 378–383.) Itt említjük meg, hogy a peregrináció második szakasza elsősorban diplomáciai küldetés volt. Bethlen Gábor fejedelem 1628-ban új akciót indított a török ellenes terveinek Velencével való összehangolására, ugyanakkor meg kellett magyaráznia az angoloknak a császárral kötött békét. E kérdésről külön tanulmányban készülünk beszámolni.
4. A magával vitt felszerelés jegyzékét kiadta LUKINICH 1926. 88–90., előtte ugyanő ugyanezt az iratot: *Sz* 1912. 475–476.
5. 1619. április 19. Heidelberg, ifj. Bethlen István és kísérői – Nagybarcsai Barcsai Zsigmond, Tótvaradgyai Kornis Mihály – beiratkoznak az egyetemre. Ld. SZEREMLEI József (*Sárospataki Füzetek* 1862. 563.) és Friedrich TEUTSCH (*Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 1872. 188.) közlését.

6. LUKINICH 1926. 90–91., előtte ugyanő, ugyanezt az iratot: Sz 1911. 716–718.
7. KECSKEMÉTI Gergely: *Ulysses Pannonicus*. Franeker, 1626. RMK III. 1397. (a továbbiakban KECSKEMÉTI 1626.)
8. Szenci Molnár Albert levele Ludwig Camerariushoz, 1625. április 1. Ld. DÉZSI Lajos (*Irodalomtörténeti Közlemények* 1908. 21.)
9. KECSKEMÉTI 1626. 30–41.
10. RMK III. 1380.
11. Bethlen János június 6-án még Frankfurtból írt apjának. Közli: SZABÓ Károly: *Történelmi Tár* (a továbbiakban TT) 1881. 192.
12. 1626. július 25. Leyden. Bethlen Péter és kísérete – Tótváradgyai Kornis Mihály, Vargyasi Daniel János, Bethlen János, Abaffy László, Töltségi István és Tornai Gáspár – beiratkoznak az egyetemre. Ld. *Album studiosorum Academiae Lugduno Bataviae*. Haga 1875. 194. és Friedrich TEUTSCH: *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* 1880. 206.
13. *Kemény János* 1980. 52–53.
14. Ld. a következő leveleket: 1627. április 16. Leyden, Kornis Mihály levele id. Bethlen Istvánhoz; id. Bethlen István levele Kornishoz, 1627. május 31. és augusztus 26. (Ld. alább.)
15. Ld. az alább közölt, 1627. május 31-i levelet.
16. Életrajza: LÁZÁR Miklós: *Erdély főispánjai*. Bp. 1889. 165–167.
17. Ld. *Szalárdy János siralmas magyar krónikája*. Szerk. SZAKÁLY Ferenc Bp. 1980. 214. (A továbbiakban *Szalárdy* 1980.)
18. Id. Bethlen Istvánnak haláláig egyik leghűbb embere (ld. pl. id. Bethlen István végrendeletét: RADVÁNSZKY Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században*. III. Bp. 1879. 277–304. Egy másolata ma OL P 422 Keglevich család lt. VI. fiók, 5. csomó. (Megjegyzendő, hogy Radvánszky, aki ma is a Budapesti Egyetemi Könyvtár kézirtattárában „Litterae et Actae Originales, Nr. 380.” jelzeten lévő másolatot adta ki, csakúgy, mint a másoló is feltehetően téved abban, hogy e végrendelet 1646-ban kelt. Az irat borítóján olvasható 1644-es dátum a valószínűbb, hiszen, ha elfogadjuk az 1646. augusztus 27-i dátumot, akkor nem értjük, miért hagy végrendeletileg több dolgot is a már augusztus 3-án meghalt Péter fiára. (Bethlen Péter halálára ld. *Temetési pompa*. Várad, 1646. RMK. I. 787.) Pálóczi Horváth János és id. Bethlen István kapcsolatára ld. még Bethlen Istvánnak Batthyány Ádámmal folytatott levelezését (OL P 1314 Batthyány család lt. Missiles Nr. 6691–6705, különösen Nr. 6701.) Pálóczi Horváth peregrinációjára vonatkozó források: Disputációja Padovában RMK III. 1438. Itteni tanulmányai alatt Bethlen Gábor két hozzáintézett levele: TT 1888. 383–384. (Pálóczi Padováig Bethlen Péter kíséretében maradt, peregrinációjának az említettekén kívüli forrásai tehát az e közlemény jegyzeteiben felsorolt dokumentumok is.)
19. Ld. id. Bethlen István alább közölt 1627. május 31-i és Bethlen Gábor 1627. augusztus 27-i, a lőcsei tanácshoz írt levelét. Ez utóbbi: TT 1887. 8.
20. *A Pálóczi Horváth család naplója 1622–1790*. Közli SZOPORI NAGY Imre (*Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum XXXI.*) Bp. 1881. 198.: „A. D. 1627. die 14. mensis sept indult meg öcsém Horváth János uram Kassáru az Imperiomba Belgiomba, Olaszországba peregrinálni több társával együtt.”
21. Bethlen Gábor levelei Pázmányhoz: 1627. augusztus 27.: Georgius PRAY: *Bethlenii principatus Transylvaniae*. Pest, 1816. II. 154–156.; és ugyanez Jacobus MILLER: *Epistolae Petri Pázmány* Buda, 1822. I. 191–192.; 1629. október 29. (Megköszöni az ajánlólevelet) MILLER i. m. II. 27–29. Ütveleiket (1627. október 15.) Herner János fedezte fel. Kiadásuk előkészületben.
22. Cseffei László 1627. november 20-i levele anyjához: TT 1881. 193–196. (E közlésben közel 100 olvasat- és nyomdahiba van, erre hívja fel figyelmünket Veress Endre feljegyzése: MTAK Kézirtattár MS 439/7. Fol. 216.); a levél Hamburgra vonatkozó részét idézi SZAMOTA István: *Régi magyar utazók Európában*. Nagybecskerek, 1892. 225–226. és BINDER Pál: *Utazások a régi Európában*. Bukarest, 1976. 75–78. Ld. még Bethlen Gábor 1628. március 7-i levelét Bethlen Péter kíséreihez: TT 1881. 197–199.
23. Lukinich feltevése, hogy Hágában találkoztak, hibás. (LUKINICH 1926. 94.) Vö. Cseffei levele Monostorszegi Kun Istvánhoz 1627. december 16. (Modernizált helyesírású másolat: Veress Endre MTAK MS 439/7. Fol. 207–211.) E másolatot kiadta KOVÁCS Sándor Iván: *Irodalomtörténet* 1979. 316–318.

24. Tölcseki István disputációja: RMK III. 1427. Daniel János disputációja: RMK III. 1456. – az ő peregrinációja tömören összefoglalta: Vargyasi id. DANIEL Gábor: *A vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza*. Bp. 1896. 57–75. Fő forrása Haller Gábor naplója: *Erdélyi Történelmi Adatok*. IV. Szerk. SZABÓ Károly. Kolozsvár 1862. 5. – Bethlen János Leydenben maradására ld. id. Bethlen István alább közölt, 1627. augusztus 26-i levelének utóiratát, továbbá *Adattár* III. 383.
25. Izabella főhercegnő levele Bethlen Gáborhoz 1628. február 2. *Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból* (Monumenta Hungariae Historica, Diplomaria IV.) Közzéteszi HATVANI Mihály. Bp. 1859. 286–287. Tartalmilag azonos az 1627. február 7-i keltezéssel írt levele is – előbbi francia, ez német nyelvű. Ez utóbbit lásd *Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez*. Szerk. GINDELY Antal. Bp. 1880. 482–483. A brüsszeli fogadást említi Pálóczi Horváth János is id. Bethlen Istvánhoz 1628. április 10-én írt levelében, ld. TT 1884. 590–592. és BINDER Pál i. m. 87–91.
26. Ld. a 23. jegyzetben említett Cseffei levelet.
27. Ld. a 25. jegyzetben említett Pálóczi Horváth levelet.
28. Cseffei László levelei anyjához: 1627. november 20. Hamburg (ld. a 22. jegyzetben említettek); 1628. április 8. Párizs. Kiadta BEKE Antal: TT 1881. 195–197., Veress Endre szerint 160 hibával (MTAK MS 439/7. Fol 216.) és BINDER Pál i. m. 78–82.; 1628. szeptember 25. Velence. Kiadta KOVÁCS Sándor Iván – KULCSÁR Péter (Acta Universitatis Szegediensis Acta Historiae Litterarum Hungaricarum IX.) Szeged, 1969. 98 és BINDER Pál i. m. 82–83.; 1628. október 29. Velence. Kiadta KOVÁCS Sándor Iván – KULCSÁR Péter i. m. 98–99. és BINDER Pál i. m. 84–85. Levelei Monostorszegi Kun Istvánhoz: 1627. december 16. Leyden (ld. a 23. jegyz.); 1628. augusztus 28. Velence. Modernizált változatban: Veress Endre MTAK MS 439/7. Fol. 217–225. Innen kiadta KOVÁCS Sándor Iván (*Irodalomtörténet*, 1979. 318–322.)
29. Ld. Cseffei 1628. április 8-i és augusztus 28-i levelét (ld. 28. jegyz.); Pálóczi Horváthnak a 25. jegyzetben említett levelét.
30. Ld. Pálóczi Horváthnak a 25. jegyzetben említett és Cseffeiének 1628. augusztus 28-i levelét (28. jegyz.); Bethlen Gábor erre levélben kérte XIII. Lajost és Richelieu-t. Ld. Bethlen Gábor hozzájuk, 1627. augusztus 27-én kelt leveleit. Kiadta: SZILÁGYI Sándor (TT 1887. 8. és 9.)
31. Cseffei 1628. augusztus 28-i levele (28. jegyz.).
32. Ld. a 22. jegyzetben említett Bethlen Gábor levelet.
33. Cseffei 1628. augusztus 28-i levele (28. jegyz.).
34. Uo. és Georg KRAUSS: Erdélyi krónika (*Bethlen Gábor krónikásai*. Szerk.: MAKKAI László. Bp. 1980. 172. 192–193.)
35. BANFI Florio: Bethlen Gábor és Bajoni Vince római zárandoklata 1625-ben. (*Erdélyi Múzeum* 1931. 299–301.) és *Adattár* III. 378–384.
36. Ld. alább a teljes levelet. Az említett „Doctor Schulteti” azonos Wikardus Schlitzzal, aki „udvari orvos” volt. 1630. április 5-én érkezett Kolozsvárra Kassáról (*Adattár* I. 332.), szeptember 19-én már nem élt. Ld. I. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannához, Hunyadról, 1630. szeptember 19-én írt levelét: „Az kis doctor Schultetus most jű volt az portáról Porumbáknál megölték, az kétség az, hogy az fejedelem asszon ölette volna meg.” (E levél kiadatlan. Mai lelőhelye: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs. Csáky család szepesminszenti levéltára. Fasc. XXXII. Nr. 18. E részletét Ötvös Péter engedte át közlésre.)
37. Bibliotheca Vaticana, Urbinata Codex 1098. Fol. 406., 420., 427. (Följegyezte Veress Endre MTAK MS 439/7. Fol. 165.) Veress Endre nehezen olvasható kézírását Jászay Gabriella volt szíves megfejteni, majd Kovács Sándor Iván kérésére Klaniczay Tibor ellenőrizte. Segítségükért e helyen is köszönetet mondok. „Di Roma li 2 d'Agosto 1628. Il nipote del Principe Gabor di Transilvania attende hora a vedere con la sua comitiva di circa 15 persone le cose piu notabili soci antiche come moderne di questa citta, et alloggiando tuttavia all'Hostaria della Spada, gli fu domenica mattina mandato dal cardinale Ludovisio un donativo de pollami vini, formaggi, salami et altri rinfrescamenti.” – „Di Roma li 9 d'Agosto 1628. Il 1 nipote del Principe Gabor di Transilvania ancorche heretico d'eta di circa 22 anni, havendo baciato il piede a Nostro Signore, conforme haveva procurato per messo di questo ambasciatore cesareo che un'ottene la gratia et havendo anco voduto comenica mattina privatamente la cerimonie delle sacrasanta/?/ capella

- pontificia et poi questo Castello Sant'Angelo, lunedì parti di qua per vedere il rimanente delle città più notabili d'Italia et poi ritornarsene in Transilvania." – „Di Roma li 9 d'Agosto 1628. Si trova qui un nipote di Bethlem Gabor principe di Transilvania venuto di Francia qual va vedendo l'Italia et passera a Napoli esendo stato et bacciar li piedi al Pontefice.”
38. RMK I. 787. 143: „Venit enim Romam, humanissimeque exceptus plurima visu memoratuque dignissima non sine admiratione ac voluptate sectavit: Cumque Pontifex ipsius, ipse Pontificis videndi alloquendique desiderio teneretur, atque ille praetensae suae sanctitatis an divinitatis opinione, hic vere *reformata religione retineretur*, Urbanis eam pro matura insignique sua, quam ne Hispani quidem ipsi infestiores negare ausint, prudentia salutandi rationem admissit, ut vix urbarior excigitari potuerit. Comes cum universo suo comitatu solenniter introductus, Papam pro more in throno sedentem, stando, serenissimi Principis titulo est allocutus, variisque de rebus cum illo familiariter disserens, nec ipse nec ipsius ministri (quibusdam Pontificiis exceptis, qui beato, ut sibi persuadebant, peduque osculo se recreabant) acerrimis euangelicae confessionis professoribus indignis, sed tantum viri tanti aetatis dignitati, politicaeque potestati consentaneis ceremoniis usi fuere.” – A VIII. Orbán fogadási naplójában a prédikációban olvasható részletek értelmezését, Bethlen Péter és a katolikus vallás viszonyának taglalását legújabbán ld. HELTAI János: Bethlen Péter és Pázmány. (*Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1982–83. Bp. 1985.)
39. Ld. a 18. jegyzetet.
40. Cseffei 1628. szeptember 25-i levele (28. jegyz.)
41. Cseffei hazatérése útvonalát is megírta anyjának. Ld. a Velencéből anyjához írt leveleit (28. jegyz.), továbbá Gömöri György közleményét e kötetben.
42. *Adattár* I. 236–238. Herepei itt Bethlen Péter tanárainak személyi azonosítását is elvégezte.
43. RMK I. 787.

1

Küküllővár, 1627. május 31. (Utóirat: Radnót, 1627. július 1.)

ID. BETHLEN ISTVÁN LEVELE KORNIS MIHÁLYNAK ÉS TÖLCSEKI ISTVÁNNAK

A hazai hírek elmondása után aggodalmának ad hangot, hogy fia nem tanul. Inti őt, s a nevelőket ennek megváltoztatására. Beszámol arról, hogy milyen lépéseket tettek új kísérők kijelölésére az ifjú mellé.

(Autográf: Fejér m. lt., Vathy József letéte. No 47.)

Szolgálatom és szeretettel való magam ajánlása után kívánok az Ur Istentől kegyelmeteknek minden kívánta jókat megadatni, és előtte álló tisztességes intenciómban jó progressust.

Kegyelmeteknek két rendéli leveleit az elmúlt napokban csakhamar vettem egymás után, az melyet kegyelmetek januariusban úgy mint kegyelmed Kornis uram 25 ejusdem, kegyelmed pedig Tölczei uram 22. írt volt, amelyeket nekem 19 Maii Colosvárott ada meg egy bécsi áros embernek szolgálja. Az melyeket pedig kegyelmetek 17 februarii írt volt, azokat Quadl uram in initio Maii adta volt meg Fejérvárott. Melyekből értvén fiamnak öcséimmal együtt békességes és egészséges állapotjokat, azon szívek szerint

TARTALOMJEGYZÉK

Kecskeméti Károly: A közép-európai vallásföldrajz néhány állandó vonása (10–18. század)	3
Tóth István György: Iskola és reformáció Körmenten a 16–18. században. . .	10
Köpeczi Béla: A bujdosó Rákóczi vallásossága és szellemi hagyatéka	22
Tóth Endre: Debreceni Ember Pál, az egyháztörténész (2. közlemény)	34
Kiss Géza: Az ormánsági református gyülekezetek Báthory Gábor püspök egyházlátogatása tükrében 1817	55
Szigeti Jenő: Hódmezővásárhely lelki válsága. 1863–1966	85

Közlemények

Bucsay Mihály: Wittenberg Debreceni Ember Pál ellen (Egy hitvita és háttere)	111
Trócsányi Zsolt: Az 1751. évi erdélyi aposztázia-rendelet	120
K. Fogarasi Zsuzsa: A szabadszállási református templom festett faanyag töredékei	126
Balázs László: A Ráday-család és könyvtára	135
Beliczay Angéla: Szemere Pál könyvtára	144
Mályusz Elemér: A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság történeti forráskiadványai	159
Pomogáts Béla: Erdély költője. Száz éve született Áprily Lajos	173

Adattár

Szikszai Fabricius Balázs levelei Melith Istvánhoz. Közli: Szabó András	181
Tamás pap esete (Epizód Jászó 16. századi egyháztörténetéből). Közli: Szabó András	185
Bethlen Gábor és bujdosótársainak levele VIII. Kelemen pápához. Közli: Tóth István György	189
Adalékok iktári Bethlen Péter peregrinációja történetéhez 1. Idősb Bethlen István levelei (1622–1628). Közli: Monok István	193
2. Emlékkönyvi bejegyzések. Közli: Gömöri György	205
Ujabb adatok id. Bethlen István patrónusi tevékenységéhez. Közli: Monok István	208
Jezsuita jelentés az erdélyi egyházi helyzetről. 1650. Közli: Benda Kálmán és Kenéz Győző	210
Kiegészítések Monok István „A gyöngyösi református gyülekezet lelki- pásztorai és tanítói” c. munkájához. Közli: Szakály Ferenc	233
Kazinczy bejegyzései Szemere Pál könyveiben. Pap László jegyzeteiből közli: Beliczay Angéla	239
Fülep Lajos levelei Ravasz Lászlóhoz. Közli: Nagy Edit (2., befejező rész)	244
Stern Samu visszaemlékezései a Zsidó Világtanács tevékenységéről 1944-ben. Közreadja: Schmidt Mária	266
Beszélgetés Ravasz Lászlóval. Közli: Vezér Erzsébet	305

Könyvismertetések

L. A. de Vermes (kiadó): Calvin et la Hongrie. (Jean Bérenger)	327
Szántó Konrád: A katolikus egyház története: I–II. (Márkus Mihály)	328
Bálint István János (szerk.): Adalékok a 16–20. századi magyar művelődés történetéhez. (Péter Katalin)	331
Dankó Imre – Küllős Imola (szerk.): Vallási néprajz. I–II. (Hegy Imre)	335
Izvoara și mărturii referitoare la evreii din România. Ed. Victor Eskenasy (Lipcsey Ildikó)	337
Csohány János: Az 1894–95. évi magyarországi egyházpolitikai törvények és a református közvélemény. (Tibori János)	340
Gyülekezetektörténet – helytörténet (Für Lajos, Balázs László, Benda Kálmán)	342

Krónika

Csomasz Tóth Kálmán köszöntése (Szűcs Ferenc)	347
Pap László búcsúztatása (Benda Kálmán)	349
Utolsó búcsú Asztalos Miklóstól (Benda Kálmán)	350
Egy kiváló tudós és jóbarát elment. Zsindely Endre, 1929–1986. (Ladányi Sándor)	351
Beszámoló a Ráday Könyvtár kötéstábláinak vizsgálatáról (Sz. Koroknay Éva)	354
Visszaemlékezések, kiállítások a Nantes-i Ediktum visszavonásának (1685) 300. évfordulója alkalmából (Búza János, Benda Kálmán)	361
Imre Lajos kiállítása elé (Bibó István)	363
Igazgatói jelentés a Ráday Gyűjtemény 1985. évi munkájáról (Benda Kálmán)	364
Igazgatói jelentés a Ráday Gyűjtemény 1986. évi munkájáról (Benda Kálmán)	368
Igazgatói jelentés a Ráday Gyűjtemény 1987. évi munkájáról (Benda Kálmán)	370
A Ráday Gyűjtemény munkatársainak 1985–1987. évi tudományos és népszerűsítő munkássága	374
Az Évkönyv munkatársai	378